

Egy igekötőelmélet vázlata

1. Bevezetés. — E tanulmány olyan elemzést kíván felvázolni a magyar igekötőkről, melyből levezethető, hogy (a) mely igéknek van igekötőjük, és melyeknek nincs; (b) mi az igekötő jelentéstani és aspektuális szerepe; (c) mi az igekötő grammatikai szerepe, és ez hogyan függ össze a tárgy jelenlétével és specifikusságával; és (d) milyen szerkezeti pozíciót foglal el az igekötő a mondatban.

E kérdésekkel kapcsolatban amellet fog érvelni, hogy

a) az igekötő megléte vagy hiánya a mondatban leírt esemény szerkezetétől függ. Olyan mondatokban találunk igekötőt, melyek komplex eseményt fejeznek ki, két állítást sűrítve egy mondatba.

b) Az igekötőknek három fő típusuk van. A rezultatív igekötők állapotváltozást kifejező mondatokban jelennek meg, a változás elszenvedőjének a változás eredményképpen létrejövő állapotára utalnak. A terminatív igekötők helyváltoztatót kifejező mondatokban szerepelnek, a helyváltoztató egyén mozgásának végpontjára vonatkoznak. A lokatív igekötők elsősorban létezését vagy térbeli elhelyezkedést kifejező mondatokban állnak, a jellemzett egyén létezésének vagy térbeli pozíciójának helyét fejezik ki. Az igekötő nem aspektuális operátor; csupán csak közvetett szerepet játszik a mondat aspektusának meghatározásában.

c) Az igekötő olyan másodlagos predikátum, melynek logikai alanya az ige úgynevezett belső argumentuma, azaz *patience* vagy jellemzettje, tehát lényegében tranzitív ige esetén a tárgy, non-agentív intranszitiv ige esetén pedig a grammatikai alany. Az igekötő ezért feltételezi egy *patiens* vagy jellemzett szerepű összetevő meglétét, s megkívánja annak specifikus voltát.

d) Az igekötő mondat szerkezeti pozíciója jelöletlen esetben a VP-t uraló PredP kifejezés specifikálójában van.

2. Egyszerű és összetettesemények. — Az igekötőhasználat vizsgálata során abból a feltételezésből indulunk ki, hogy az igekötő jelenléte vagy hiánya összefügg a mondatban kifejezett esemény szerkezetével. Ezért első lépésként ZENO VENDLER (*Verbs and times: Philosophical Review* 56. 1957: 143—60) és CAROL TENNY (*Aspectual Roles and the Syntax-Semantics Interface*. Dordrecht, Kluwer, 1994.) nyomán tekintjük át a mondatban kifejezett események főbb típusait! VENDLER és követői állapotot, tevékenységet (más szóhasználatban: folyamatot), valamint teljesítményt és eredményt kifejező mondatokat, illetve állítmánytípusokat különböztetnek meg. Például:

Állapot:

(1) *János ismeri Évát.*

Folyamat:

(2) *Éva főz.*

Teljesítmény:

(3) *Éva megfőzte az ebédet.*

Eredmény:

(4) *János eltörte a vázát.*

Az állapotot és a folyamatot leíró mondatok egyszerű, egynemű eseményeket fejeznek ki. A teljesítményt és eredményt kifejező mondatok viszont összetett, két mozzanatból álló eseményeket rögzítenek. Az ilyen események közös sajátossága, hogy az ige úgynevezett belső argumentumának, azaz patiens vagy jellemzett (esetleg *experiens*) szerepű vonzatának állapotváltozását vagy helyváltozását írják le, s egy, a változást jelölő folyamatszakaszból, valamint egy, a változás következményét jelölő állapotszakaszból állnak. Az *Éva megfőzte az ebédet* mondat például olyan eseményt fejez ki, melynek során az ebéd Éva általi főzésének folyamata az ebéd elkészült állapotát eredményezte. Az *Éva megfőzte az ebédet* típusú teljesítmény-mondatok abban különböznek a *János eltörte a vázát* típusú eredmény-mondatoktól, hogy az utóbbiakban az esemény folyamatszaka-sza, mely a patiens megváltozott állapotához vezet, csupán pillanatnyi. A teljesítmény- és eredménymondatok — H. B. GAREY (*Verbal aspects in French: Language* 33. 1957: 91—110), DAVID R. DOWTY (*Thematic proto-roles and argument selection: Language* 1991. 67: 547—619), CARLOTA SMITH (*The parameter of aspect*. Dordrecht, Kluwer, 1991.), CAROL TENNY (i. m.), ALESSANDRA GIORGI és FABIO PIANESI (*Ways of terminating*. In: C. CECCHETTO, G. CHIERCHIA és M. T. GUASTI szerk., *Semantic interfaces*. Stanford, CSLI, 1997. 211—77), HANA FILIP (*Aspect, eventuality types and nominal reference*. Garland, New York, 1999.), PIER M. BERTINETTO (*On a frequent misunderstanding in the temporal-aspectual domain: The perfective-telic confusion*. In: C. CECCHETTO, G. CHIERCHIA és M. T. GUASTI szerk., *Semantic interfaces*. Stanford, CSLI, 2001. 177—210), GUIDO VANDEN WYNGAERD (*Measuring events: Language* 77. 2001: 61—90) és másokhoz hasonlóan — egy közös osztályba: a célra irányuló (telikus) eseményt kifejező mondatok osztályába vonom. (Szóhasználatom különbözik a BERNARD COMRIÉÉTÓL (*Aspect. An introduction to the problem of verbal aspect and related problems*. Cambridge University Press, 1976.), akinél a telikusság csak a teljesítményigék jellemzője.) Az általam is képviselt felfogásban a célra irányuló mondatoknak két meghatározó tulajdonságuk van: olyan változást fejeznek ki, mely 1. az ige belső argumentumát (azaz patiensét vagy jellemzettjét, esetleg *experiensét*) érinti; 2. s melynek inherens, természetes végpontja van.

TENNY (i. m.), VENDLERTŐL eltérően, nem a folyamatszakasza hossza szerint osztályozza a komplex eseményeket jelölő mondatokat, hanem aszerint, hogy a belső argumentum állapotváltozását vagy helyváltozását írják-e le, azaz folyamat + végállapot vagy folyamat + végpont szakaszokból állnak-e. Ez a megkülönböztetés az igekötőhasználat szempontjából is relevánsnak fog bizonyulni. — A célra irányuló eseményeket és az összetett eseményeket leíró mondatok osztálya nem esik teljesen egybe. Egyrészt célra irányuló egyszerű események is vannak; ilyenek a keletkezést, megjelenést, létrejövést, létrehozást kifejező mondatok, például:

(5) *Sütöttem egy kalácsot.*

E mondat ugyanúgy célra irányuló, eredménybe torkolló eseményt ír le, mint a (6) alatti állapotváltozást kifejező mondat, azonban, míg a (6)-os mondat összetett eseményt fejez ki, az (5)-ös mondat nem. Vö.

(6) *Megsütöttem a kalácsot.*

A (6)-os mondat két állítást sűrít: 'Sütöttem a kalácsot'; 'A kalács készen lett'. Az (5)-ös mondat viszont nem osztható egy folyamatszakasza és egy állapotszakaszra. CHRISTOPHER PIÑON (Strong and weak accomplishments. Kézirat, 2003.) több tesztet is javasol e különbség kimutatására. Ha például a (6)-os mondatot módosítjuk tagadószóval vagy *majdnem*-mel, a tagadószó, illetve a *majdnem* az eseménynek akár a folyamatszakasza, akár az eredményszakasza vonatkozhat. A tagadószóval, illetve *majdnem*-mel módosított (5)-ös mondat viszont nem kétértelmű. Vö.

(7) a) *Nem sütöttem meg a kalácsot.*

= 'Nem kezdtem el sütni.' / 'Sütöttem a kalácsot, de nem lett kész.'

b) *Nem sütöttem egy kalácsot (sem).*

= 'Nem kezdtem el sütni.'

(8) a) *Majdnem megsütöttem a kalácsot.*

= 'Majdnem elkezdtem sütni.' / 'Sütöttem a kalácsot, és majdnem kész lett.'

b) *Majdnem sütöttem egy kalácsot.*

= 'Majdnem elkezdtem sütni.'

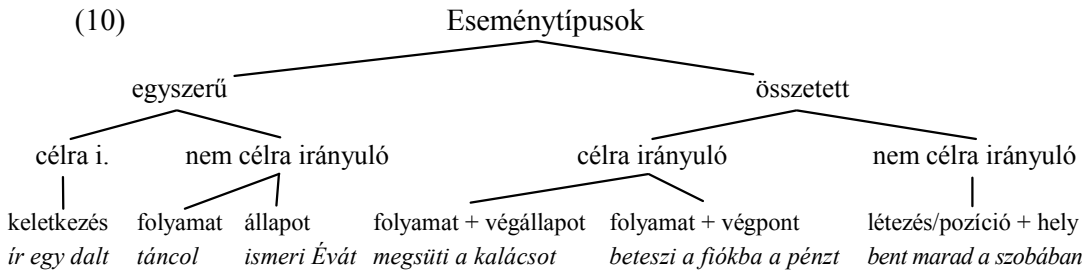
A célra irányuló eseményt kifejező mondatok és az összetett eseményt kifejező mondatok egybeesése azért sem teljes, mert vannak nem célra irányuló összetett eseményt kifejező mondatok is. Mint már DEME LÁSZLÓ (A nyomatékaltalan mondat egy fajtájáról. Az *ott* határozószó igekötőszerű használata: MNy. 1959: 185—98) is megfigyelte, a (9)-eshez hasonló mondatok is két állítást sűrítnek egybe: igéjükkel általában létezés, illetve térbeli elhelyezkedést fejeznek ki, s állítják a létezés, illetve térbeli elhelyezkedés jellemzettjének helyét is. Az alábbi mondat például egyrészt azt állítja, hogy János áll, másrészt azt, hogy János kint van a kapu előtt:

(9) *János kint áll a kapu előtt.*

Az efféle összetett állítványok ige előtti, helyre utaló eleméről is azt fogom állítani (DEME i. m. tentatív álláspontját elfogadva), hogy rendelkezik az igekötők jellemző sajátágaival.

A különféle állítmány-, illetve mondattípusok részletes vizsgálata arra a következtetésre vezet majd, hogy az egyszerű eseményt, azaz a folyamatot, az állapotot, valamint a keletkezést/létrehozást kifejező állítmányok igeekötő nélküliek. Az igeekötő az összetett eseményt leíró állítmányokban jelenik meg; a belső argumentum állapotváltozásának eredményére, helyváltoztatásának végpontjára vagy létezésének, térbeli pozíciójának a helyére utal.

Tanulmányomban azt fogom tehát állítani, hogy az igeekötőhasználat attól függ, hogy az adott mondat miféle eseményszerkezetet tükröz, azaz, az általa leírt esemény milyen helyet foglal el az eseménytípusok alábbi rendszerében:

Elemzésemben felhasználok az igeekötőkkel kapcsolatos, másfél évszázadot átívelő szakirodalom eredményeit, megfigyeléseit és általánosításait, köztük a legfontosabb alapmunkákat: BUDENZ JÓZSEF, A magyar *meg* igeekötőről. Bevezetésül az árja nyelvek néhány állítólagos hatásáról a magyar nyelvre: NyK. 2. 1862: 161—88; PAIS DEZSŐ, Az igeekötők mivoltához és keletkezéséhez: MNy. 1959: 181—4; DEME LÁSZLÓ i. m.; SOLTÉSZ KATALIN, Az ősi magyar igeekötők. Bp., 1959.; TEMESI MIHÁLY, Az igeekötők. In: MMNyR. 1: 263—7; JEAN PERROT, Adalékok a *meg* igeekötő funkciójának vizsgálatához a mai magyar nyelvben. NytudÉrt. 52. 1966.; WACHA BALÁZS, Az igeaspektusról: MNy. 1976: 59—69, A folyamatos — nem-folyamatos szembenállásról: ÁNyT. 17. 1989. 279—328; JULIA HORVATH, Verbal prefixes: a non-category in Hungarian: Glossa 12. 1978: 137—62; JAKAB ISTVÁN, A magyar igeekötő szófajtnai útja. NytudÉrt. 112. 1982.; FARREL ACKERMAN, Verb modifiers as argument taking predicates: complex verbs as predicate complexes in Hungarian: Groninger Arbeiten zur Germanistischen Linguistik 25. 1984: 23—71, Lexeme derivation and multi-word predicates in Hungarian: Acta Linguistica Hungarica 50. 2003: 7—32; BEÖTHY ERZSÉBET—GEORG ALTMANN, The diversification of meaning of Hungarian verbal prefixes I. *meg*: NyK. 87. 1985: 187—96; JEFF HARLIG, The interaction of verbal aspect and noun phrase determination in Hungarian. PhD. disszertáció, University of Chicago, 1989.; KOMLÓSY ANDRÁS, Fókuszban az ige: ÁNyT. 17. 1989: 171—82, Régensek és vonzatok. In: KIEFER FERENC szerk., Strukturális magyar nyelvtan [= StrNyt.] 1. Mondattan. Bp., 1992. 299—527; KIEFER FERENC, Az aspektus és a mondat szerkezete. In: StrNyt. 1: 797—885; CHRISTOPHER PIÑON, Heads in the focus field. In: KENESEI ISTVÁN és PLÉH CSABA szerk., Approaches to Hungarian 4. Szeged, JATEPress, 1992. 99—122; SZILI KATALIN, Az igeekötőről és az igeekötős igről. Kandidátusi értekezés, Bp., 1994., A perfektivitás mibenlétéről a magyar nyelvben a *meg* igeekötő funkciói kapcsán: MNy. 2001: 263—82; WOLFGANG SCHLACHTER, Egy „jelentés nélküli” szó a magyarban: MNy. 1995: 10—25; BENDE-FARKAS ÁGNES, Prefixation and discourse. In: KENESEI ISTVÁN szerk.: Approaches to Hungarian 5. Szeged, JATE, 1995. 192—220; LADÁNYI MÁRIA: Az igeekötők kapcsolhatóságáról: NyK. 94. 1995: 45—85; KIEFER FERENC—LADÁNYI MÁRIA, Az igeekötők. In: StrNyt. 3: 453—518. Javaslatomban elsősorban a rendszer jelent újdonasgot, nem a rendszer építőkövei. Mindazonáltal

a szakirodalom könyvtárnyi terjedelme miatt csak a közvetlen előzményekre hivatkozom tételesen.

A következőkben sorra veszem a különféle eseményszerkezet-típusoknak megfelelő mondattípusokat, s megvizsgálom, hogy mi jellemző rájuk az igekötőhasználat tekintetében.

3. Nem célra irányuló egyszerű eseményt kifejező mondatok. — A nem célra irányuló egyszerű események olyan folyamatot vagy állapotot foglalnak magukba, melynek az eseményen belül nincs inherens végpontja (bár például időhatározóval önkényes végpontot jelölhetünk ki számára). Az ilyen események egyenműek, tehát nem oszlanak eltérő tulajdonságú szakaszokra. A (11) alatti mondatok folyamatot fejeznek ki. A (11a) alatti mondat igéje agentív intranszitiv (hagyományosan: bennható, mai nemzetközi szakszóval: non-ergatív) ige, azaz olyan ige, melynek egyetlen vonzata agens. A (11b) alatti mondat igéje tranzitív, agens szerepű alannyal és patiens szerepű tárggyal. (11c) non-agentív intranszitiv (azaz mediális, tágabb értelmű nemzetközi szakszóval: non-akkuzatív) igét tartalmaz; ennek egyetlen, patiens szerepű vonzata alanyként funkcionál. (A non-ergatív—non-akkuzatív megkülönböztetésről lásd ALBERTI GÁBOR, *Argument selection*. Frankfurt am Main, Peter Lang, 1997. 3.3.fejezetét.)

- (11) a) *Éva táncol.*
 b) *Éva süti a kacsát*
 c) *A kacsá süil.*

A (11b, c) alatti mondatok patiens szereplője állapotváltozáson megy át, azonban e változás végpontja, eredménye már nem esik az adott esemény tartományába.

A nem célra irányuló, egyszerű eseményt kifejező mondatok nemcsak folyamatigét, hanem statikus, állapotjelölő predikátumot is tartalmazhatnak:

- (12) a) *Éva szereti Jánost.*
 b) *Évának tetszik János.*
 c) *Évát zavarja a zaj.*

A (11) és (12) alatti nem célra irányuló egyszerű állítmányok folyamatos aspektusúak — ennek megfelelően időtartamot kifejező időhatározókkal állhatnak együtt (vö. KIEFER, *Az aspektus és a mondat szerkezete*. StrNyt. 1: 807—16.) Például:

- (13) a) *Éva két óra hosszat süti a kacsát.*
 b) *Éva sokáig szerette Jánost.*

Ugyanakkor vannak pillanatnyi folyamatot kifejező egyszerű állítmányok is, például:

- (14) *Péter köhintett/lőtt.*

Ezek a mondatok szintén nem célra irányuló eseményt kifejező mondatoknak minősülnek, mivel — csak egy agensük lévén — a bennük kifejezett folyamat az esemény keretein belül nem eredményezi valamely patiens állapotváltozást (vö. SMITH i. m. 61). Az ilyen nem célra irányuló események a befejezett aspektusra jellemző időhatározókkal és — a cselekvés ismétlődését feltételezve — a folyamatos aspektusra jellemző időhatározókkal is összeférhetnek:

- (15) a) *Péter öt percen belül lőtt.*
 b) *Péter öt percig lőtt.*

Az olyan nem célra irányuló eseményt leíró mondatok, melyek patienst is tartalmaznak, bizonyos feltételek között (l. KOMLÓSY, Régenek és vonzatok: StrNyt. 1: 508—13.) azt is megengedik, hogy patiensük névelőtlen predikatív főnévként az ige előtt álljon, l. a (16a)-t. Mint lentebb megmutatjuk, ez lényegében mindenfajta, akár célra irányuló, akár célra nem irányuló tranzitív és non-agentív intranszitiv igré igaz. Míg (16a) a célra nem irányuló mondatokra általában jellemző módon folyamatos aspektusú, a pillanatnyi folyamatként is érthető (16b) befejezett is lehet. (16c, d) akár a folyamatos eseményekre jellemző időtartamot kifejező, akár a befejezett eseményekre jellemző határpontos időhatározókkal helyes. Ennek az az oka, hogy (16c, d) nemcsak a folyamatot leíró *Éva sütötte a kacsát, Éva sütött egy (bizonyos) kacsát, Sült a kacsa, Sült egy (bizonyos) kacsa* szerkezetre vezethető vissza, hanem a lentebb tárgyalandó, létrehozást, létrejövést leíró *Éva sütött egy kacsát, Sült egy kacsa* szerkezetre is, mely célra irányuló, és jelöletlen esetben befejezett.

- (16) a) *Éva három óra hosszat ágyneműt mosott.*
 b) *Éva egy perc alatt kezet mosott.*
 c) *Éva három óra hosszat/délre kacsát sütött.*
 d) *Három óra hosszat/délre kacsa sült a sütőben.*

Mint a (11)—(16) alatti példákból kitűnik, a nem célra irányuló egyszerű eseményt kifejező mondatok igeikötő nélküliek.

4. Célra irányuló egyszerű eseményt kifejező mondatok.
 — A célra irányuló egyszerű események olyan folyamatokat foglalnak magukba, melynek eredményeképpen egy individuum keletkezik vagy kerül be a társalgási univerzumba. Az esemény eredményeképpen keletkező vagy megjelenő szereplő a predikátum patiens, mely alanyként vagy tárgyként funkcionál a mondatban. Minthogy az eseménytől függetlenül, az eseményt megelőzően nem létezett a társalgási univerzumban, az efféle patiens mindig nem-specifikus, határozatlan névelős vagy számneves — vagy éppen névelőtlen — főnév. SZABOLCSI ANNA utóspecifikus kifejezéseknek nevezi az efféle főnévi kifejezéseket (A specifikus/nem specifikus megkülönböztetésről: NyK. 85. 1983: 83—92). WACHA terminológiájában (A folyamatos-nem-folyamatos szembenállásról: ÁNyT. 17. 1989: 279—328) az ilyen tárgy utótárgy, az utótárgyat tartalmazó szerkezet pedig léte-sítő szerkezet. Például:

- (17) a) *Éva alakított két énekkart.*
 b) *Alakult két énekkar.*
 (18) a) *Éva sütött egy kalácsot.*
 b) *Sült egy kalács.*

A célra irányuló egyszerű állítmányok befejezett aspektusúak. Ennek bizonyítéka, hogy időtartamot kifejező időhatározókkal nem állhatnak együtt, a befejezett aspektusra jellemző *egy hét alatt, egy héten belül* típusú határpontos időhatározókkal viszont igen (vö. KIEFER i. m. 807—16).

- (19) a) *Éva **egész héten** alakított egy énekkart.
 b) Éva **egy hét alatt / egy héten belül** alakított egy énekkart.

A *süt* ige kétértelmű, nemcsak azt jelentheti, hogy 'hő segítségével ételt hoz létre', hanem azt is, hogy 'adott ételen hő segítségével állapotváltoztatást végez'. Ez utóbbi jelentés esetén a *patiens* megnevezettjét már létezőnek tekintjük, így specifikus főnévi kifejezéssel fejezzük ki. A specifikus tárgyú *süt* ige tehát nem célra irányuló eseményt (létrehozást), hanem folyamatot, célra nem irányuló változtatást ír le:

- (20) Éva két óra hosszat sütötte a kalácsot.

Mint hogy a határozatlan főnév akár specifikus, akár nem-specifikus lehet, határozatlan főnévi tárgy esetén a *süt* ige is kétértelmű. A két jelentés aspektuálisan is különbözik, tehát más-más típusú időhatározóval jár együtt:

- (21) a) Éva **két óra hosszat** sütött egy (adott) kalácsot. (változtatás)
 b) Éva **két óra alatt** sütött egy kalácsot. (létrehozás)
 (22) a) Egy (bizonyos) kalács **két óra hosszat** sült. (változás)
 b) **Két órán belül** sült egy kalács. (létrejövés)

Hogy pontosan mi számít létrejövésnek, keletkezésnek, létrehozásnak egy adott helyzetben, az részben pragmatikai tényezők függvénye — mint WACHA (i. m.) és BENDE-FARKAS (i. m.) számos érdekes példával rámutat. A (23) alatti példák megjelenést, elérhetővé válást kifejező állítmányai mindenesetre e típusba tartoznak (l. SZABOLCSI ANNA, From the definiteness effect to lexical integrity. In: Werner Abraham — Sjaak de Meij szerk., Topic, Focus, and Configurationality. Amsterdam, John Benjamins, 1986. 321—48).

- (23) a) Kaptam három levelet.
 b) Találtam egy gyűrűt.

A (24a) alatti mondatnak viszont nem tulajdonítható keletkezés-olvasat — csak imperfektív folyamatot jelölhet. Ugyanakkor a (24b) alatti példát érthetjük létrehozást kifejező, befejezett olvasatú, a jövőre utaló mondatként, hiszen a kavarási a tésztáknak lehetséges létrehozási módja.

- (24) a) Kavarak egy levest.
 b) Kavarak egy tésztát.

Mint DOWTY (i. m.) megfigyelte, az evést-ivást jelentő igék viselkedhetnek keletkezést, létrehozást kifejező igék módjára. A magyarban is ezt tapasztaljuk: az *eszik*, *iszik*, *fogyaszt* is megjelenhet a keletkezés/létrehozás kifejezésére szolgáló szerkezetben:

- (25) a) Ettem egy almát.
 b) Ittam egy sört.

Nem egészen világos, hogy mi az evést, ivást, elfogyasztást kifejező igék és a keletkezést, létrehozást kifejező igék közös jelentésmozzanata. Intuícióm szerint az *Ettem egy almát* a *Szereztem egy almát* típusú predikátumokkal rokon, melyek egy dolognak a társalgási univerzumba való bekerülését fejezik ki.

A keletkezést, létrejövést kifejező predikátumok *patience* névelőtlen főnév is lehet. Ennek helye közvetlenül az ige előtt van. Az *Énekkar alakult* típusú mondatok megőrzik az *Alakult egy énekkar* típusú mondatok célra irányultságát és perfektivitását; legfeljebb csak többes számú pusztá főnévvel, ismétlődésként értelmezve fordulhatnak elő a folyamatos mondatokra jellemző időhatározókkal, vö.

- (26) a) *Szeptemberre énekkar alakult a városban.*
 b) *Szeptember folyamán énekkarok alakultak a városban.*

A *Kalácsot sütöttem, Kalács sült* típusú mondatok viszont, melyek igéje akár folyamat, akár létrehozás/keletkezés kifejezésére alkalmas, kétértelműek célra irányultság és aspektus tekintetében — mint (16c, d)-vel kapcsolatban megállapítottuk.

A (17)—(26) alatti példák tanúsága szerint a keletkezést (létrehozást, létrejövést, elérhetővé válást) kifejező predikátumok is igeikötő nélküliek. Minthogy az ilyen predikátumok befejezett aspektusúak, e megállapítás kizárja annak lehetőségét, hogy a magyarban az igeikötő volna a perfektivizáló operátor.

5. Célra irányuló összetett eseményt kifejező mondatok

A) Állapotváltozást kifejező mondatok

1. A prototipikus eset. — A célra irányuló események során az esemény *patiens* (vagy jellemzett, olykor *experiens*) szerepű résztvevője olyan változáson, mégpedig állapotváltozáson vagy helyváltozáson megy át, mely valamilyen inherens statikus végpontba torkollik. A célra irányuló állapotváltozás a változás elszenvedőjének új fizikai, illetve lelki vagy mentális állapotát hozza létre. A célra irányuló helyváltoztatás a mozgó személy vagy tárgy újfajta statikus térbeli állapotához vezet. A változás mindkét típusú esemény során olyan végállapotot eredményez, melynek elérésével a változás megszűnik. Az állapotváltozást kifejező mondatok tehát olyan összetett eseményeket fejeznek ki, melyek egy hosszabb-rövidebb változásfolyamatból és egy rá következő statikus állapotból tevődnek össze.

Minthogy a célra irányuló állapotváltozást kifejező predikátumok a *patiens* szerepű résztvevő állapotváltozását írják le, az ilyen mondatok nélkülözhetetlen eleme a *patiens*, mely non-agentív intranszitiv ige esetén alanyként (27a), tranzitiv ige esetén pedig tárgyként valósul meg (27b, 28a, b).

- (27) a) *A kacsza megsült.*
 b) *Éva megsütötte a kacsát.*
 (28) a) *Éva kimossa a ruhát.*
 b) *Péter széthasított egy rönköt.*

A fenti állapotváltozást leíró mondatok igeikötős igéket tartalmaznak. Azonban az igeikötő jelenléte nem szükségszerű; az ilyen mondatokban az igeikötőt rezultatív névszó is helyettesíthetné. Azaz:

- (29) a) *A kacsza pirosra sült.*
 b) *Éva pirosra sütötte a kacsát.*
 (30) a) *Éva tisztára mossa a ruhát.*
 b) *Péter ketté (kettőbe) hasított egy rönköt.*

A rezultatív névszót tartalmazó mondatokban világos az ige és a szintén predikatív szerepű névszó közötti munkamegosztás: az ige az összetett esemény folyamatszakaszát jelöli, legyen az bármilyen rövid vagy hosszú, a névszó pedig a patientsnek a folyamat eredményeképpen létrejövő utóállapotát fejezi ki. E mondatok tehát az alábbi állításpárokat kapcsolják egybe:

- (31) a) *A kacsza pirostra sült.* → *A kacsza sült; a kacsza piros (lett).*
 b) *Éva pirostra sütötte a kacsát* → *Éva sütötte a kacsát; a kacsza piros (lett).*
 c) *Éva tisztára mossa a ruhát.* → *Éva mossa a ruhát; a ruha tiszta (lesz).*
 d) *Péter ketté (kettőbe) hasított egy rönköt.* → *Egy rönk kettőben van.*

Mint az átfogalmazásokból is kitűnik, a *pirosra*, a *tisztára* és a *ketté* rezultatív értelmű másodlagos predikátumok, melyek logikai-jelentéstani értelemben vett alánya a patients. E rezultatív névszók azonban csak grammatikailag funkcionálnak másodlagos predikátumokként; információs értéküket tekintve fontosabbak, mint az elsődleges igei predikátum. Az ilyen mondatokban az ige előtti rezultatív elem képviseli a fő újdonságot; a mondat többi része akár ismert információt is hordozhat. Az alábbi mondat második tagmondatában például csak a rezultatív elem új az első tagmondathoz képest:

- (32) *Bár Éva hideg vízben mossa a ruhákat, tisztára mossa őket.*

Figyeljük meg, hogy a (27)—(28) alatti mondatok igekötője ugyanazt a szerepet játssza, mint a (29)—(30) alatti mondatok rezultatív névszói predikátuma: a patients utóállapotára utal, ha leíró tartalma nincs is. Azt fejezi ki, hogy a patientsen végbement az ige által jelölt állapotváltozás. Azaz:

- (33) a) *A kacsza megsült.* → *A kacsza sült; a kacsza kész (lett).*
 b) *Éva megsütötte a kacsát.* → *Éva sütötte a kacsát; a kacsza kész (lett).*
 c) *Éva kimossa a ruhát.* → *Éva mossa a ruhát; a ruha tiszta (lesz).*
 d) *Péter széthasította a rönköt.* → *Péter hasította a rönköt; a rönk kettőben van.*

Arra következtetnek tehát, hogy a *meg*, *ki* és *szét* szintén rezultatív másodlagos predikátumok; alanyuk az adott ige patients szerepű vonzata. Az ilyen másodlagos predikátum is elsődleges információs értékét tekintve, hiszen az ilyen mondatokban is csak az igekötő hordozta információ szükségszerűen új (misperint a patients elérte/eléri az ige által jelölt változási folyamat végpontját). Vö.

- (34) *A kacsza három óra hosszat sült, míg végre megsült.*

Némileg más a helyzet, ha az igekötős ige jelentése nem-kompozicionális; ilyenkor az igekötő és az ige csak együtt képviselhetik a fő újdonságot.

A rezultatív igekötők úgy viszonylanak a névszói rezultatív predikátumokhoz, mint egy névmás a vele koreferens lexikális főnévi kifejezéshez: csupán grammatikai jegyeket testesítenek meg, deskriptív tartalom nélkül.

Számos nyelvben, például a spanyolban is előfordul, hogy egy igevonzat két alakban: tartalmas főnévi kifejezésként és igéhez simuló névmásként is jelen van a mondatban:

- (35) *Miguelito le_i regaló un caramelo a Mafalda_i.*
Miguelito neki adott egy karamellát Mafaldának.

Az egyidejűleg kitett rezultatív igekötő és rezultatív névszó között olyan jellegű viszony áll fenn, mint amilyen a (35)-ös mondat névmási és tartalmas részeshatározója között.

- (36) a) *Éva kimosta a ruhát tisztára.*
 b) *Péter befestette a kerítést pirosra.*
 c) *János felvágta a húst darabokra.*

A rezultatív igekötő egyébként nincs mindig teljesen híján a leíró tartalomnak. Például az *el* igekötő az igék egy csoportja mellett azt a jelentést hordozza, hogy a *patiens* az ige által jelölt cselekvés/történés eredményeképpen felhasználásra alkalmatlan állapotba kerül — pl. *elszózza a levest, elír egy nevet, elszabja a ruhát, elméri a ruha hosszát.*

A szakirodalomban számos megfigyelés utal rá, hogy olyan szereplőt megnevező összetevő, mely a mondatban kifejezett eseménytől függetlenül nem létezik a társalgási univerzumban, nem funkcionálhat az adott állítás logikai alanyaként, azaz topikként, hanem az állítmány belsejében a helye (pl. SZABOLCSI i. m.; É. KISS, The definiteness effect revisited. In: KENESEI ISTVÁN szerk., *Approaches to Hungarian 5*. Szeged, JATE 1995. 63—88; MALECZKI MÁRTA, Weak subjects in fixed space: *Acta Linguistica Hungarica* 46. 1999: 95—118). Azaz:

- (37) Valamely állítás logikai alanyaként csak specifikus [azaz az adott társalgási univerzumban már jelen lévő megnevezettre utaló] főnévi kifejezés szolgálhat.

Az igekötővel kapcsolatban is megfigyelték — pl. PERROT (i. m.), WACHA (i. m.), BENDE-FARKAS (i. m.) és KÁLMÁN LÁSZLÓ (Definiteness effect verbs in Hungarian. In: KENESEI ISTVÁN szerk., *Approaches to Hungarian 5*. 1995. 221—42), hogy jelenlétében a mondat *patiens*-ét valamilyen formában már létezőnek kell tekintenünk. Erre a tényre most magyarázatot is tudunk adni: logikai értelemben az igekötő is predikátum, melynek az adott mondat *patiens*-e az alanya. A logikai alanyak pedig — a (37) alatti elv értelmében — mindig specifikusnak kell lennie. Vö.

- (38) a) *Éva megtalálta a százast.*
 b) *Éva megtalált egy százast.*
 c) *Éva talált egy százast.*

A (38a) *patiens*-e határozott; a beszélgetésben korábban már előforduló referensre utal. A (38b) *patiens*-e határozatlan, tehát akár egy új eseményszereplő megnevezésére is szolgálhatna — mégis csak egy, a beszélgetés univerzumában valamilyen formában már felmerült referensre vonatkozathatjuk. Azaz, — (38b)-t olyan helyzetben használhatnánk, melyben már szó volt bizonyos elveszett dolgokról vagy elveszett pénzről. Ha azt akarjuk kifejezni, hogy Éva minden előzmény nélkül talált egy százast, akkor nem tesszük ki igekötőt — l. (38c)-t. Ez utóbbi esetben azonban már nem állapotváltozásról, azaz egy adott pénzérme rejtett állapotból észlelt állapotba való kerüléséről van szó, hanem a 4. pont alatt leírt célra irányuló egyszerű eseményről, melynek során új szereplő jelenik meg a társalgási univerzumban. Míg tehát a (38b) típusú — igekötős ígét tartalmazó — mondatok egy specifikus *patiens* állapotváltozását fejezik ki, a (38c) típusú, igekötő nélküli, úgynevezett létesítő mondatok egy nem-specifikus *patiens* megjelenését vagy létrejöttét írják le.

Az igekötő kitétele vagy hiánya olykor csak árnyalatnyi, de pontosan megjósolható jelentéskülönbséget fejez ki. Például:

- (39) a) *Kivasalok egy inget.*
 b) *Vasalok (neked) egy inget.*

A (39a) mondat jelentése: 'egy ingen állapotváltoztatást hajtok végre'. A (39b) mondaté: 'Létrehozok (számodra) egy vasalt inget.' A *neked* beneficiens ez utóbbi jelentés természetes velejárója. A két olvasat közötti különbség a (7) és (8) alatt bemutatott tesztekkel is kiemelhető. Például:

- (40) a) *Majdnem kivasaltam egy inget.*
 b) *Majdnem vasaltam neked egy inget.*

A (40a) összetett predikátuma esetében a *majdnem* akár az elsődleges, akár a másodlagos predikátumra vonatkoztatható, azaz a mondat akár azt jelentheti, hogy majdnem belekezdtem egy ing vasalásába, akár azt, hogy belekezdtem egy ing vasalásába, és majdnem be is fejeztem. A (40b) predikátuma egyszerű predikátum, és ennek megfelelően a mondat is egyértelmű.

Nehezebb megfogalmazni, hogy mi a jelentéskülönbség az olyan igekötős, illetve igekötő nélküli mondatváltozatok, például a (41a) és a (41b) között, melyek igéje szótári jelentésénél fogva is létrehozást fejez ki:

- (41) a) *Írtam egy verset.*
 b) *Megírtam egy verset.*

A szakirodalom (például BENDE-FARKAS i. m. és KÁLMÁN i. m.) alapján arra következtethetünk, hogy az igekötős (41b)-t akkor használjuk, ha versek — legalábbis valamilyen előzetes formában, például tervként, koncepcióként — már felmerültek a társalgási univerzumban, vagy ha valamiféle versírást előkészítő, versíráshoz köthető tevékenységről már volt szó. A (41b) tehát nem szolgálhat például egy beszélgetés nyitómondatául, a (41a) viszont igen.

Mínt hogy mind a rezultatív névszó, mind a rezultatív igekötő megkívánja, hogy a mondat *patience* az adott eseménytől függetlenül létező megnevezettre utaljon, azaz specifikus legyen, a rezultatív igekötőt vagy rezultatív névszót tartalmazó mondatokban a *patiens* általában nem maradhat kifejtetlenül. Vö.

- (42) a) **Éva kitisztított.*
 b) **Éva megírt.*

E megszorítás alól néhány ige kivételt képez (l. SZILI KATALIN, A perfekтивitás mi-benlétéről a magyar nyelvben a *meg* igekötő funkciói kapcsán: MNy. 2001: 263—82). Ezek olyan intézményesült tevékenységfajtákat jelölnek, melyek specifikus *patience* egyértelműen kikövetkeztethető az ige jelentéséből:

- (43) a) *Éva kitakarított. [kitakarította a lakást]*
 b) *Éva megfőzött. [megfőzte az ebédet]*
 c) *Éva elmosogatott. [elmosogatta a használt edényeket]*
 d) *Éva becsomagolt. [becsomagolta a holmiját]*
 e) *Éva meggyónt. [meggyóna a bűneit]*
 f) *A gazda megetetett. [megetette az állatokat]*

- g) *A kismama megszült. [megszülte a gyerekét]*
 h) *Éva megreggelizett/megebédelt/megkávézott/meguzsonnázott/megvacsorázott.*

Bizonyos igék csak bizonyos helyzetű vagy foglalkozású beszélők számára jelölnek intézményesült tevékenységet — tehát például — (42f) nem mindenki számára egyformán elfogadható. A (42h) alatti igék esetében esetleg arra is gondolhatnánk, hogy a cselekvés igébe inkorporálódott *patiens* (a *reggeli, kávé, ebéd, uzsonna*) szolgál — kötött morféma volta ellenére — a rezultatív igekötő logikai alanyául. Azonban, mint GÁBOR EMMA megfigyelte (személyes közlés), az **Éva megfagylaltozott* mondat helytelensége arra utal, hogy a *patiens*nek az igébe való inkorporálódása az ige által jelölt tevékenység intézményesültsége nélkül nem elegendő az igekötő engedélyezéséhez.

A rezultatív szerkezetek javasolt elemzéséből, illetve a (37) alatti megszorításból az is következik, hogy az ige előtt rezultatív névszót vagy igekötőt tartalmazó mondat *patiens* nem lehet sem egyes, sem többes számú puszta főnév — hiszen az ilyen főnév nem-specifikus. Pl.

- (44) a) **Éva pirosra sütött kacsát.*
 b) **Éva pirosra sütött kacsákat.*
 (45) a) **Éva megsütött kacsát.*
 b) **Éva megsütött kacsákat.*
 (46) a) **Magsült kacsá.*
 b) **Magsültek kacsák.*

Névelőtlen főnévi *patiens* az igekötő helyén jelenhet meg igekötő, illetve rezultatív névszó nélküli mondatban:

- (47) a) *Kacsá sült vacsorára.*
 b) *Kacsát sültek vacsorára.*

Az ilyen mondatok azonban nem célra irányuló állapotváltozást, hanem vagy folyamatot, vagy keletkezést/létrehozást fejeznek ki, és ennek megfelelően vagy folyamatos, vagy befejezett aspektusúak — l. a (16c, d) és a (26a, b) példákkal kapcsolatban mondottakat.

A *patiens* állapotváltozását kifejező rezultatív mondatok befejezett aspektusúak, tehát az *x idő alatt, x időn belül* típusú határpontos időhatározókkal állhatnak együtt:

- (48) a) *Éva két óra alatt megsütötte a kacsát.*
 b) **Éva két óra hosszat megsütötte a kacsát.*

(Ez természetesen nem áll a névelőtlen főnévi *patiens*t tartalmazó, rezultatív igekötő vagy névszó nélküli mondatokra, melyek aspektusa attól függ, hogy folyamat- vagy keletkezés-/létrehozás-olvasatot tulajdoníthatunk nekik.)

Az a tény, hogy aspektus tekintetében a célra irányuló, állapotváltozást tartalmazó események a célra irányuló egyszerű állítmányokkal tartoznak egy osztályba, azt mutatja, hogy a befejezett aspektus jelöletlen esetben a célra irányuló eseményt kifejező mondatokra jellemző.

A (27)–(48) alatti példák elemzése azt mutatta tehát, hogy a célra irányuló állapotváltozást kifejező mondatokban rezultatív igekötő vagy rezultatív névszó, ritkán mindkettő található. A rezultatív elem (vagy elemkomplexum) olyan másodlagos predikátum, mely-

nek logikai alanya a mondat *patience* (azaz tranzitív mondatban a tárgy, non-agentív intranszitiv mondatban a grammatikai alany). Rezultatív másodlagos predikátum logikai alanyként csak specifikus főnévi kifejezés funkcionálhat.

2. A *patient*-st útvonalként érintő eseményt kifejező mondatok. — Mint TENNY (i. m.) megmutatta, a célra irányuló, a *patient*-st útvonalként érintő folyamatot kifejező predikátumok mind a mondattani szerkezet, mind az aspektus tekintetében ugyanúgy viselkednek, mint a célra irányuló, a *patient*-s állapotváltozását kifejező predikátumok; lényegében azok egyik altípusának tekinthetők. A két predikátumtípus közötti azonosság az igekötőhasználat tekintetében is fennáll. Tekintsük az alábbi példákat:

- (49) a) *Éva eljátszotta a szonátát.*
 b) *A szonáta elhangzott.*
 (50) a) *Éva elolvasta a könyvet.*
 b) *Éva bejárta a várost.*

E mondatokban a *patient*-s, azaz a szonáta, a könyv, illetve a város jelenti az ige által kifejezett cselekvés útvonalát, és az első két esetben a szonáta vége, illetve a könyv vége jelenti a cselekvés célját, az esemény végpontját. *A város* esetében bonyolultabb a helyzet; cselekvés akkor ér véget, ha Éva a város minden releváns pontját érintette. E mondatok igekötői lényegében a *végig* határozószó megfelelői; azt fejezik ki, hogy az ige által jelölt folyamat eredményeképpen a *patient*-s a folyamatban teljes egészében érintetté vált. A továbbiakban 'végig' jelentésű igekötőket is a rezultatív igekötők közé fogom érteni.

A többi rezultatív igekötőhöz hasonlóan ezek az igekötők sem engednek meg névelőtlen, pusztá főnévi *patient*-st:

- (51) a) **Éva eljátszott szonátákat.*
 b) **Éva elolvasott könyvet.*
 c) **Éva bejárt várost.*

Névelőtlen *patient*-s csak igekötő nélküli mondatban jelenhet meg az ige előtt — l. (52a, b)-t; az (51c) tárgya nem prototipikus tárgy, ezért nem fejezhető ki predikatív névelőtlen főnévvel — l. KOMLÓSY i. m. 508—13. Mint várható, míg az igekötős mondatváltozatok célra irányuló eseményt fejeznek ki és befejezett olvasattal járnak együtt, az igekötő nélküli változatok célra nem irányuló folyamatot írnak le és folyamatos olvasatúak.

- (52) a) *Éva szonátákat játszott.*
 b) *Éva könyvet olvasott.*

Az e csoportba tartozó igék egy része előfordulhat a 4. pontban tárgyalt, 'keletkezés'-t, 'létrehozás'-t kifejező mondat szerkezetben is, igekötő nélkül, nem-specifikus tárggyal, befejezett olvasatban:

- (53) a) *Éva énekelt egy dalt a vendégeknek.*
 b) *Péter szavalt két verset a vendégeknek.*

3. Egy temporális „útvonal”-ra utaló igekötő? — Az olyan, folyamatot jelölő agentív intranszitiv igék mint a *báméskodik*, *beszélget*, időtartamra utaló — lényegében áltárgy jellegű —, accusativusban álló főnévi kifejezéssel is alkothatnak állítmányt:

- (54) a) *Éva tíz percet báméskodott a kirakatok előtt.*
 b) *Beszélgettünk két órát.*

Az efféle, pusztán egy számnévi determinánst tartalmazó tárgyak akár nem-specifikus, akár specifikus főnévi kifejezésként értelmezhetők. Specifikus főnévi kifejezésként a fenti igék mellett az *át*, *végig*, illetve az *el* igekötővel járnak együtt. Igekötő jelenlétében az időtartamot jelölő tárgy akár határozott is lehet:

- (55) a) *Éva végigdolgozta a hetet.*
 b) *Éva átaludta az éjszakát.*
 c) *Éva elbáméskodta az időt.*
 d) *Elbeszélgettünk két órát.*
 e) *Elbeszélgettük a két órát.*

Az a tény, hogy az igekötős ige határozott időtartamjelölő tárgy esetén tárgyas ragozásban áll, alátámasztja az időtartamjelölő kifejezés tárgyként való elemzését. TENNY (i. m.) szerint az efféle időtartamjelölő kifejezést az teszi tárggyá, hogy a patiens szerepű tárgyhoz hasonlóan ő „méri ki” az eseményt, azaz az ige által jelölt célra irányuló folyamat az adott időtartam végének elérésével éri el célját és szűnik meg.

Az (54), illetve (55) alatti mondatok tehát az előző pontban tárgyalt szerkezetek rokonai. Míg a (49)—(50) és az (53) alatti példákban a cselekvés valódi elszenvedője, egy zenei, illetve irodalmi műalkotás, az (54)—(55)-ös példákban egy adott időszak jelentti azt az „útvonal”-at, melyet a cselekvésnek be kell járnia. Az eseményt kimérő (ál)tárgy akár térbeli távolságra, valódi útszakaszra is utalhat. A térbeli távolságra utaló tárgy is lehet akár specifikus, akár nem-specifikus. Az előbbi esetben az ige rezultatív igekötővel áll együtt (56a); az utóbbi, igekötő nélküli szerkezet (56b) minden bizonnyal létesítő szerkezet:

- (56) a) *Péter lefutotta a két kilométert.*
 b) *Péter futott két kilométert.*

Egy tekintetben mégis különbözik a temporális *el* a többi rezultatív igekötőtől: olyan mondatokban is előfordulhat, melyekben nincs kifejtett időhatározói tárgy:

- (57) a) *Éva elbáméskodott a kirakatok előtt*
 b) *Elbeszélgettünk.*

Ezekről a példáról esetleg feltételezhetnénk, hogy az *el* egy implicit, időtartam jelentésű tárgyra vonatkozó másodlagos predikátum bennük. Azonban az *el* olyan mondatokban is megjelenhet, melyek a *-t* ragos időhatározó mellett valódi tárgyat is tartalmaznak. Egyelőre nem világos, hogy az ilyen mondatok, például az (58)-as példa, hogyan elemzendők a javasolt keretben.

- (58) *Fél óra hosszat elnézegette a fényképet.*

Az *el* temporális igekötő épp úgy célra irányulóvá teszi a állítmányt, mint a többi rezultatív igekötő. KIEFER (i. m.) is amellet érvel, hogy az *el*- igekötős mondatok duratív jelentésük ellenére rendelkeznek a befejezett mondatok meghatározó tulajdonságával: nem kumulatívak. Tehát ha például Péter elborozgatott, az adott esemény bármely tetsző-

leges osztata nem minősül elborozgatásnak; egy-egy rövid osztat csak borozgatás. Csak a teljes borozgatási esemény számít elborozgatásnak. Ez összhangban van azzal a fenti megállapításunkkal, hogy a temporális, duratív *el* azoknak az igekötőknek a rokona, melyek a célra irányuló, a patientst útvonalként érintő állítmányokban szerepelnek. Ahogy az *Eloolvastam a könyvet* mondat *el*-je azt fejezi ki, hogy a könyvön végighaladó olvasási folyamat a könyv végére ért és ezzel megszűnt, az *Elbáméskodtam két órát* mondat *el*-je is azt jelenti, hogy a két órán végighaladó báméskodási folyamat a két óra végére ért és ezzel megszűnt. E megközelítésben tehát az *el* temporális igekötő kitett vagy odaértett időtartamjelölő tárgyra vonatkozó rezultatív másodlagos predikátum.

4. Érzelmi és mentális állapot beállását kifejező mondatok. — Az állapotot kifejező, jellemzett és experiens vonzatokkal együttjáró igéknek — például *szeret, utál, ért, tud, ismer, lát, hall, tetszik, zavar* — néhány kivétellel, mint például az *imád* — telikus, igekötős változatuk is van:

- (59) a) *Péter megszerette a matematikát.*
 b) *Éva megértette a levezetést.*
 c) *János megtudta az igazat.*
 d) *Éva meglátta Jánost.*
 e) *Éva megtetszett Jánosnak.*

Az ilyen igék is célra irányuló állapotváltozást fejeznek ki — ha nem is mindig egyértelmű, hogy a jellemzett vagy az experiens szereplő állapotváltozását jelölik. TENNY (i. m.) szerint az ilyen kétargumentumú predikátumok esetében mindig a nem-alanyi argumentum állapotváltozása méri ki az eseményt. TENNY gondolatmenete alapján az bizonyítaná a nem-alanyi argumentum kimérő szerepét, ha például az *Éva félig megértette a levezetést* mondat azt jelentené, hogy 'Éva megértette a levezetés felét', azaz, a levezetés fele került Éva által értett állapotba. A mondatnak valóban van ilyen olvasata, de azt is jelentheti, hogy Éva került félig a levezetést értő állapotba. A *megszeret* esetében még egyértelműbb, hogy az experiens, azaz az alany állapota változik, ő kerül a jellemzett nem-szeretésének állapotából a jellemzett szeretésének állapotába.

Az állapotváltozást kifejező predikátumok prototipikus esetében, melyet az 5. A)1. pontban tárgyaltunk, a patient megy át változáson, az ige fejezi ki a változást, és az igekötő utal a patient utóállapotára. Ha néhány fenti példa elemezhető is ily módon, a mentális vagy érzelmi állapot beálltát kifejező igék jó részére nem erőltethető rá ez az elemzés. Viszont mindegyik (59) alatti mondat szemlélhető az általában szintén belső argumentumként elemzett experiens (l. ADRIANA BELLETTI—LUIGI RIZZI, *Psych-verbs and Theory*. Lexicon Project Working Papers 13. Cambridge, Mass., MIT, 1985.) állapotváltozásának leírásaként. Az ilyen predikátumok esetében az igekötő fejezi ki a változást, és az igei predikátum utal a változás eredményeként elért utóállapotra.

Ha az experiens mentális vagy érzelmi állapotának megváltozását kifejező mondat nem statikus állapotot, hanem tevékenységet jelölő igét tartalmaz, a predikátum a prototipikus állapotváltozást kifejező predikátumok módjára viselkedik:

- (60) a) *Évát megzavarta a kérdés.*
 b) *Évát megdöbbenette a hír.*

Ilyen esetben kétség sem férhet hozzá, hogy az állapotváltozást elszenvedő experiens az ige belső argumentuma, s az igekötő annak utóállapotára vonatkozik.

Természetesen a mentális vagy érzelmi állapot beálltát kifejező igék is befejezettek, amint ezt az *x időegységig, x időegység hosszát* típusú időhatározókkal való összeférhetlenségük és az *x időegység alatt* típusú időhatározókkal való kompatibilitásuk mutatja:

- (61) a) **Éva tíz percig megszerette Jánost.*
 b) *Éva tíz perc alatt megszerette Jánost.*

B) Célra irányuló helyváltoztatást kifejező mondatok

1. A prototipikus eset. — A célra irányuló helyváltoztatás során a *patiens* olyan mozgást végez, mely a cél elérésekor véget ér. Például a (62a) alatti mondattal leírt esemény során a labda Pétertől a kapu irányába mozog, majd végül a kapuban nyugalomba kerül. A célra irányuló helyváltoztatást kifejező mondatok mozgást jelentő igéből, végpont (TENNYI i. m. terminológiájával: terminus) szerepű határozóból, valamint vagy egy *patiens* szerepű tárgyból és egy *agens* szerepű alanyból, vagy csak egy *patiens* szerepű alanyból állnak. Például:

- (62) a) *Péter begurította a labdát a kapuba.*
 b) *Péter a kapuba gurította a labdát.*
 c) *Péter begurította a labdát.*
 (63) a) *A labda begurult a kapuba.*
 b) *A labda a kapuba gurult.*
 c) *A labda begurult.*
 (64) a) *Éva odaadta a levelet Péternek.*
 b) *Éva Péternek adta a levelet.*
 c) *Éva odaadta a levelet.*

E példasorok (a) mondataiban a célra irányuló helyváltoztatást kifejező mondat ige előtti pozíciójában igeikötőt találunk. Az igeikötő a végpont/terminus szerepű tartalmas kifejezéssel mintegy értelmezői szerkezetet alkot — ezért ezt az igeikötőtípusot terminatív igeikötőnek fogom nevezni. Az ige előtti pozíciót az igeikötő helyett maga a terminus szerepű tartalmas kifejezés is elfoglalhatja — ahogy a (b) mondatokban tapasztaljuk. A (c) mondatokban csupán az igeikötő (azaz egy leíró tartalom nélküli adverbium) képviseli a terminust.

Felfogásom szerint e szerkezetekben az ige előtti terminus — legyen az akár az igeikötő, akár a tartalmas határozó — másodlagos predikátum, melynek alánya a *patiens*. Szerkezeti helyét és jelentéstani súlyát tekintve e másodlagos predikátum valójában prominensebb, mint az igei predikátum, hiszen egyrészt — mint a 7. pontban megmutatom — fölötte áll a mondat szerkezetben. Másrészt az igeikötő (illetve az igeikötő és a vele értelmezős szerkezetet alkotó tartalmas főnévi kifejezés) képviseli a mondatban a nem előfeltételezhető, fő újdonságot. Tehát, a terminatív másodlagos predikátumot tartalmazó mondatban minden összetevő hordozhat ismert információt, kivéve a terminatív elem(e-k)et — vö.

- (65) *A csatár hosszan gurította a labdát, míg végül begurította a kapuba.*

Az olyan mondatok, melyek terminatív másodlagos predikátumot is tartalmaznak, két propozíciót sűrítenek egy mondatba. A (62c) és (63c) alatti mondatok tehát a következő állításokat rejtik:

- (66) a) *Péter begurította a labdát.* → *Péter gurította a labdát. A labda bent van.*
 b) *A labda begurult.* → *A labda gurult. A labda bent van.*

Az igekötő olykor, például a (67) alatti mondatban, az ige forrás szerepű határozójával látszik egy fogalmi egységet alkotni. Azonban ha valóban erről volna szó, az igekötő helyett maga a forrás szerepű határozó is elfoglalhatná az ige előtti helyet — ez a változat azonban helytelen:

- (67) a) *Péter **kivette** a kulcsot **a zsebéből**.*
 b) **Péter **a zsebéből** vette a kulcsot.*

Valójában az igekötő a (67a) típusú mondatokban is a terminust képviseli — akkor is, ha a mondatban nem szerepel olyan tartalmas terminus szerepű határozó, mellyel értelmezős szerkezetet alkothatna. Azaz a (67a) teljesebb változata valahogy úgy hangzana, mint a (68a). Mint a (68b) mutatja, a (68a) végpont szerepű határozója helyettesítheti az igekötőt az ige előtti pozícióban:

- (68) a) *Péter **kivette** a kulcsot a zsebéből **a kezébe**.*
 b) *Péter **a kezébe** vette a kulcsot.*

Állításunkat, miszerint az ige előtti terminatív elem (igekötő vagy tartalmas határozó) az ige patiens szerepű vonzatára vonatkozó predikátum, az a tény is alátámasztja, hogy az ilyen igék patiens nem lehet egyes vagy többes számú pusztá főnév — hiszen független bizonyítékok alapján tudjuk, hogy nem-specifikus főnévi kifejezés nem lehet predikáció logikai alanya —, l. a (69a)-t. Pusztá főnév alkotta patiens esetén maga a pusztá főnév foglalja el az igekötő helyét — mint a (69b)-ben.

- (69) a) **Péter begurított labdát a kapuba.*
 b) *Péter labdát gurított a kapuba.*

Ez utóbbi szerkezet azonban már nem célra irányuló helyváltoztatást kifejező mondat; imperfektív folyamatmondatként (70a) vagy esetleg befejezett aspektusú létesítőmondatként (70b) értjük.

- (70) a) *Péter az edzésen tíz percig labdát gurított a kapuba.*
 b) *Péter a meccsen tíz perc alatt labdát gurított a kapuba.*

Maga a célra irányuló helyváltoztatást kifejező, terminatív igekötőt és specifikus patienst tartalmazó szerkezet jelöletlen esetben befejezett aspektusú (bár a szövegösszefüggés vagy időhatározó olykor például ismétlődést kifejező folyamatos olvasatot is rákényszeríthet); vö.

- (71) a) **Péter két óra hosszat felrakta a könyveket a polcra.*
 b) *Péter két óra alatt felrakta a könyveket a polcra.*

A célra irányuló helyváltoztatást kifejező mondatok vizsgálata azzal a tanulsággal járt tehát, hogy az ilyen mondatok terminatív igekötővel fejezik ki a helyváltoztatást végző patiens mozgásának végpontját. Az igekötő másodlagos predikátumként funkcionál, melynek logikai alanya a mondat patiens. Az ilyen mondatokban egy tartalmas terminatív

szerepű határozó is megjelenhet, mely értelmezős szerkezetet alkot az igekötővel, vagy helyettesíti az igekötőt az igekötői pozícióban.

2. *Patiens nélküli célra irányuló helyváltoz(tat)ást kifejező mondatok?* — A célra irányuló helyváltoz(tat)ást kifejező igékkel kapcsolatos megállapítások a célra irányuló mozgást jelentő tárgyatlan igékre is igazak. Például a *fut* ige pontosan azokban a szerkezetekben lehetséges és azokban a szerkezetekben agrammatikus, mint a *gurul*:

- (72) a) Péter **befutott az épületbe.**
 b) Péter **az épületbe futott.**
 c) Péter **befutott.**
 (73) a) ***Befutottak fiúk az épületbe.**
 b) **Fiúk futottak az épületbe.**

Ha a *fut* ige agentív ige volna, akkor csak a 3. pontban tárgyalt folyamatigék módjára viselkedhetne, tehát nem szerepelhetne célra irányuló cselekvést kifejező predikátumban, és nem vehetne fel igekötőt — hiszen csak egy *patiens* határolt állapot- vagy helyváltozását kifejező predikátum lehet célra irányuló és igekötős. (Általánosításunk szerint az ige előtti terminatív elem az ige *patiens*-éről szóló predikátum — ha tehát a *fut*-nak nincs *patiens*e, a *fut* előtt álló terminatív másodlagos predikátumnak nincs alánya.) Azonban, mint BETH LEVIN és MALKA RAPPAPORT HOVAV független bizonyítékok alapján megállapította (Unaccusativity. At the syntax — lexical semantics interface. Cambridge, Mass., MIT Press, 1994. 5.), a mozgást jelentő igék kétféle argumentumszerkezettel állhatnak együtt. Mozgásmódot jelölő folyamatigékként valóban agentívak; ha viszont terminatív elemmel vagy elemekkel társulva célra irányuló helyváltoztatást fejeznek ki, akkor alanyuk a *patiens* szerepű alanyok tulajdonságaival bír, ők maguk pedig mediális igékként viselkednek. Az az általánosítás tehát, hogy a célra irányuló mozgást jelentő igék terminatív predikátuma a *patiens*-re vonatkozik, ezen ige típusra is kiterjeszhető.

Néhány további ige típus esetében a terminatív igekötő mellől valóban hiányozni látszik a *patiens*. Például:

- (74) a) János **rálőtt a vadra.**
 b) János **belerúgott a kutyába.**
 c) Péter **ránézett Évára.**
 d) Péter **rászólt/ráköszönt /rámosolygott Évára.**

Tulajdonképpen az effajta predikátumok is olyan eseményeket írnak le, melyek mind tartalmaznak valamiféle implicit, odaérthető vagy jelentéstanilag rekonstruálható *patiens* funkciójú szereplőt. A (74a, b) esetében az ige jelentéséből könnyen kikövetkeztethető a rejtett *patiens*: az előbbi esetben töltény vagy golyó, esetleg nyílvesző, az utóbbi esetben pedig Péter lába végez célra irányuló mozgást. A (74c) esetében nem lehet explicité tenni az implicit *patienst*, de az ige jelentéséből arra következtethetünk, hogy tekintet vagy pillantás az, amit Péter Évának küldött. A (74d) alatti példákban szavak, köszöntés, illetve mosoly képviseli a helyváltoztatás *patiens*-ét. Ezekben az esetekben nyilván azért nem kell külön kitenni a *patienst*, mert az morfológiailag inkorporálódott az igébe. Egyébként BELLETTI és LEVIN (Speculations on theta-role assignment and the V PP construction. Kézirat, Center for Cognitive Science, MIT, Cambridge, Mass. 1985.) is amellett érvel, hogy az efféle, látszólag csak *agens*t és helyhatározót vonzó igéknek mindig van rejtett *patiens*ük is.

3. Az állapotváltozás — helyváltoz(tat)ás váltakozás. — Mind a nemzetközi, mind a magyar szakirodalomból ismert (pl. DOWTY i. m., TENNY i. m. és ZSILKA JÁNOS, A magyar mondatformák rendszere és az esetrendszer. NytudÉrt. 53. 1966.) az alábbi rendszerszerű, számos nyelvben megjelenő váltakozás:

- (75) a) *Éva bekente a cipőt (a) cipőkrémmel.*
 b) *Éva rákente a cipőkrémet a cipőre.*
 (76) a) *István megrakta a szekeret (a) szénával.*
 b) *István felrakta a szénát a szekérre.*

Az is régi megfigyelés, hogy az (a) esetekben a tárgyként megjelenő cipő, illetve szekér totálisan érintett a cselekvés által, a (b) példákban viszont a határozóként megjelenő cipő, illetve szekér totális érintettsége nem szükségszerű. Azaz az (a) és (b) mondatok igazságfeltételei nem azonosak; a (b) mondatok akkor is igazak lehetnek, ha a cipőnek csak egy részére került cipőkrém, illetve a szekérnek csak egy részére került széna. További különbség, hogy az (a) mondatok *cipőkrémmel*, illetve *szénával* összetevője lehet névelőtlen, a (b) mondatoké nem. E különbségek elemzésünkől a következőképpen vezethetők le: az (a) példákban állapotváltozást, a (b) példákban helyváltoztatást kifejező célra irányuló predikátumokat találunk. Az (a) példákban az esemény akkor éri el célját, ha a patients teljes mértékben végbemegy az állapotváltozás, azaz a cipő teljes egészében bekrémezett, a szekér pedig teljes egészében megrakott lesz — tehát a cipő, illetve a széna totális érintettsége az állapotváltozást kifejező szerkezetben való patiens szerepéből következik. A (b) példákban viszont a cipő, illetve a szekér végpontként funkcionál; a célra irányuló helyváltoztatást kifejező predikátum akkor éri el célját, ha a cipőkrém a cipőre, a széna pedig a szekérre kerül. Az eseményszerkezet szempontjából közömbös, hogy a végpont megnevezettjének végül is hanyad része érintkezik ténylegesen a patients-sal. A (b) mondatokban a *cipőkrém*, illetve a *széna* patientsként, a másodlagos állítás logikai alanyaként funkcionál, tehát specifikus kell, hogy legyen. Az (a) mondatokban viszont szabad határozó — ezért akár névelő nélkül is állhat.

4. Célra irányuló helyváltoz(tat)ást jelentő igék keletkezést/létrehozást kifejező szerkezetben. — Mint a 3. és 4. pontok alatt megmutattuk, az állapotváltozást kifejező predikátumok egy része keletkezést, létrejövést, létrehozást jelentő predikátumként is értelmezhető. E jelentésükben azonban patientsként nem-specifikus főnévi kifejezést vonzanak, és nincs igekötőjük. Az ilyen, úgynevezett létesítő szerkezetben a célra irányuló helyváltoztatást kifejező igék egy része is előfordulhat — mint arra SZABOLCSI (i. m.) és WACHA (i. m.) felfigyelt. Például:

- (77) a) *Hoztam (fel) bort.*
 b) *Érkezett egy vendég.*

Az *érkezik* ige meg igekötője ebben a szerkezetben elmarad, hiszen leíró jelentése nem lévén nem volna semmi funkciója. A *hoztam* ige *fel* igekötője viszont megmaradhat adverbiumként az ige mögött.

A keletkezést, létrehozást jelentő szerkezetben a határozatlan nem-specifikus anyagnévi patientsnek — mind (78a)-ban is — nincs névelője. Az ilyen patients az ige előtt is állhat. Az ige elé kerülnek a nem-anyagnévi névelőtlen patientsek is:

- (78) a) *Bort hoztam (fel):*
 b) *Vendégek érkeztek.*

C) Agentív intranszitiv igék áltárgyas célra irányuló mondat szerkezetben. — A keletkezés-események és a célra irányuló változás-események közös sajátága, hogy kulcsszerepet játszik bennük a *patiens* szerepű bővítő. A keletkezést kifejező mondatok a cselekvés/történés *patiens*ének létrejöttét vagy egy *agens* általi létrehozását állítják, a célra irányuló állapot- vagy helyváltozást kifejező mondatok pedig a cselekvés/történés *patiens*ének állapot- vagy helyváltozását. Ebből a tényből az következne, hogy a *patiens* nélküli, csupán egy *agensi* szerepet kiosztó igék nem fordulhatnak elő a keletkezést, illetve állapotváltozást kifejező szerkezetekben. Mint ahogy már az 5. A) 3. pontban is felfigyelhettünk rá, nem egészen ez a helyzet. Noha az ilyen igék nem osztanak ki *patiens* szerepet, azaz az általuk kifejezett cselekvésnek nincs elszenvetője, mégis képesek tárgyat — mintegy pót-patientst — felvenni s azzal keletkezést, illetve állapotváltozást kifejező mondatot alkotni. Az ilyen tárgyat, mely nem hordoz az ige által kiosztott tematikus szerepet, áltárgynak nevezzük.

A keletkezést/létrehozást és az állapot- vagy helyváltozást kifejező mondatok között az az elsődleges különbség, hogy az előbbieknél *patiens*e nem-specifikus határozatlan főnév, az utóbbiaké viszont határozott vagy specifikus határozatlan. Ennek megfelelően az agentív intranszitiv igék áltárgya is másmilyen lesz e két szerkezetben: a létrehozást kifejező szerkezetben nem-specifikus határozatlan főnév, az állapot- vagy helyváltozást kifejező szerkezetben pedig határozott.

Az agentív intranszitiv igékkel kifejezhetjük, hogy *agens*ük mintegy létrehozta vagy létrehozta az adott típusú esemény egy megvalósulását; más szóval, az *agens* által keletkezik vagy keletkezett egy adott típusú esemény. Ebben az esetben az ige tárgya egy számnévből vagy határozatlan névelőből és esetleg egy melléknévi jelzőből álló, üres alaptagú határozatlan főnévi kifejezés:

- (79) a) *A veréb ugrott egyet-kettőt.*
 b) *Most alszom egy nagyot.*
 c) *Éva táncolt egy jót.*

Az ilyen áltárggyal létrehozott szerkezet azonos a keletkezést kifejező, úgynevezett létesítő mondatként tárgyalt szerkezettel; ennek megfelelően igéje igekötő nélküli, aspektusa pedig befejezett. Ennek egyik jele, hogy jelen idejű igealak esetén a jövőre vonatkozik. Az időhatározók közül is csak némely határpontos időhatározóval fér össze:

- (80) a) **Egy óra hosszat járok egy jót.*
 b) *Egy óra alatt / egy órán belül / délre járok egy jót.*

Mint a keletkezést jelentő igék általában, a nem-specifikus áltárgyat felvevő non-agentív igék is megengedik a névelőtlen ige előtti tárgyat — feltéve, ha a névelő elhagyásával tárgyukból nem csupán egy üres főnév marad, hanem egy hangzó melléknév is:

- (81) a) *Éva jót táncolt.*
 b) *Éva nagyot alszik.*

(A szerkezettel kapcsolatos megszorításokról l. PIÑON KRISTÓF, Töprengtem egyet: azon, hogy mit jelent az *egy*. In: BAKRÓ-NAGY MARIANNE—BÁNRETI ZOLTÁN—É. KISS KATALIN szerk., Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből. Bp., Osiris, 2001. 182—99.)

Azt is kifejezhetjük a non-agentív intranszitiv igékkel, hogy agensük saját cselekvése által állapotváltozáson megy át, melynek eredményeképpen egy bizonyos utóállapotba jut. Ilyenkor az igét egy, az alanyra visszautaló visszaható névmási vagy testrészt megnevező, határozott főnévként viselkedő áltárggyal látjuk el, azaz az agens megnevezettjét patiensként is újra kifejezzük. A patiens utóállapotára a szokásos módon rezultatív melléknévvél vagy igekötővel utalunk. Például:

- (82) a) *Éva betegre tanulta magát.*
 b) *Éva kitáncolta magát.*
 c) *Éva vörösre sírta / kisírta a szemét.*

A specifikus áltárgy, pontosabban az ál-patiens igekötővel jár együtt; kölcsönösen feltételezik egymást:

- (83) a) *A lányok kibeszélgették magukat.*
 b) **A lányok kibeszélgettek.*
 c) **A lányok beszélgették magukat.*

Az ilyen áltárgyas szerkezet a célra irányuló állapotváltozást kifejező mondat szerkezettel azonos, és ennek megfelelően jelöletlen esetben befejezett aspektusú:

- (84) a) **A lányok két óra hosszat kibeszélgették magukat.*
 b) *A lányok két óra alatt kibeszélgették magukat.*

D) **Mozzanatos eseményt kifejező mondatok.** — A célra irányuló predikátumok sajátos altípusát képviselik a mozzanatos predikátumok. Ezek általában mozgást vagy fény-, illetve hangkibocsátást fejeznek ki. Mint LEVIN és RAPPAPORT HOVAV (i. m. 5.1. fejezet) megállapította a szakirodalom áttekintése és saját tesztjeik alapján: az olyan mozgást, valamint fény- és hangkibocsátást jelentő intranszitiv igék, melyek akár külsőleg, akár belsőleg indukált cselekvést jelölhetnek, akár bennható, akár mediális igékként viselkedhetnek, azaz, alanyuk akár agensi, akár patienszi szerepet betölthet.

A mozgást jelentő mozzanatos igék a különféle mozgásfolyamatok legkisebb egységét, molekuláját jelölik — például *mozdul*, *pattan*, *villan*. Egy-egy ilyen mozgásmolekula inherens végponttal rendelkezik: a mozgó test nyugalmi állapotába torkollik (például a pattanó labda a levegőbe való felemelkedés után visszaér a földre); következésképp az ilyen eseményt leíró mondatok célra irányuló állapotváltozást fejeznek ki. Ennek megfelelően patiensként viselkedő alanyuk igekötő jelenlétét kívánja meg:

- (85) a) *Az ág **meg**mozdult.*
 b) *A fény **fel**villant.*
 c) *A kő **fel**pattant.*

Ha a mozzanatos ige patiens szerepű alanya nem-specifikus puszta főnév, akkor viszont nem szolgálhat másodlagos predikátum alanyául, tehát az igének nem lehet igekötője. Ekkor a puszta főnévi alany maga foglalja el az ige előtti pozíciót. Bár ilyenkor a predikátum elveszti célra irányuló jellegét, minthogy pillanatnyi folyamatot jelöl, befejezett aspektusa megmaradhat:

- (86) a) **Kéz** mozdult (*felém*).
 b) **Fény** villan a távolban.
 c) **Kő** pattant a szélvédőre.

A mozgást jelentő mozzanatos igék határolatlan folyamatok kifejezésére nem alkalmasak — hiszen az általuk jelölt mozgásmolekula inherens végponttal rendelkező mozgásegység. Ezért agentív igékként is csak célra irányuló mondatban, nem-specifikus áltárggyal bővítve, a (79) alatti példákon bemutatott létesítő szerkezetben használhatjuk őket:

- (87) a) *Az ág mozdult egyet.*
 b) *A kő pattant egyet.*

Az olyan mozzanatos igék, melyek esetében nem esik egybe a mozgás okozója és végrehajtója, agens és patiens is vonzó tárgyias igék. Minthogy patiensük statikus utóállapotba torkolló állapotváltozását fejezik ki, igekötővel együtt alkotnak szabályos, célra irányuló cselekvést kifejező mondatot:

- (88) a) Péter **meg**mozdította az ágot.
 b) A vadász **lepattintott** egy darabot a készülő lándzsahegyből.

Az ilyen, kauzatívnak is nevezett mozzanatos igék is állhatnak áltárggyal is, mely esetben a tárgyias változat patiens szerepű tárgyja szabad határozóként jelenik meg:

- (89) a) *A fa mögött leselkedő mozdított egyet az ágon.*
 b) *János nagyot lendített a hintán.*

Mint LEVIN és RAPPAPORT HOVAV (i. m.) vizsgálatai alapján várható, a hangadást kifejező mozzanatos igék is akár a non-agentív intranszitiv állítmányokra jellemző igekötős szerkezetben (90a), akár az agentív intranszitiv állítmányokra jellemző, keletkezést/létrehozást kifejező áltárggyas szerkezetben előfordulhatnak (90b). Ha patiensként funkcionáló alanyuk pusztá főnév, az foglalja el az igekötő helyét (90c).

- (90) a) *Az ág **meg**reccsent.*
 b) *Az ág reccsent egyet .*
 c) ***Ág** reccsent.*

Ha a hangkeltő és a hangadó nem esik egybe, akkor a hangkeltő alanyként szerepel, a hangadó pedig tárgyként vagy szabad határozóként. Az előbbi esetben célra irányuló állapotváltozást kifejező igekötős szerkezetet, az utóbbi esetben igekötő nélküli áltárggyas szerkezetet találunk:

- (91) a) Péter **meg**pendítette a húrt.
 b) Péter pendített **egy**et a húron.

Vannak olyan mozzanatos igék is, melyek egyértelműen agentívák (mivel az általuk kifejezett cselekvés csak belsőleg indukált lehet). Ezek — nem lévén patiensük — nem vesznek fel igekötőt (92a), hacsak nem áltárggyal együtt (92b). Nem-specifikus áltárggyal létesítő szerkezetet is alkothatnak (92c):

- (92) a) Péter köhintett.
 b) Péter elköhintette magát.
 c) Péter köhintett egyet.

A mozzanatos igék sajátos jelentésüknél fogva az időhatározóknak csak egy igen szűk körével fordulhatnak elő. Ezek közé tartoznak a határpontos időhatározók — ami a mozzanatos igét tartalmazó állítmányok perfektivitására utal:

- (92) a) *A harang egy percen belül megkondul.*
 b) *A harang egy percen belül kondul egyet.*
 c) *A harang egy percen belül nagyot kondul.*
 d) *Péter fél perc alatt tudja megkondítani a nagyharangot.*

E) Célrt nem érő célra irányuló eseményt kifejező mondatok. — Mind az állapotváltozást, mind a helyváltoz(tat)ást kifejező célra irányuló predikátumok esetében előfordulhat, hogy az állapot-, illetve helyváltozás megakad, mielőtt célrt érne. Például:

- (93) a) *A gyerekek még irták (*meg) a dolgozatot, amikor kicsengettek.*
 b) *Éva éppen ment fel az emeletre, amikor elesett, és eltörte a lábát.*

E példák olyan helyzeteket írnak le, melyekben elkezdődött a dolgozat megírása, illetve Évának az emeletre való felmenetele, de nem fejeződhetett be. Az is gyakori, hogy az állapot-, illetve helyváltoztatást semmi sem akasztja meg, minden bizonnyal be is fejeződik, azonban a mondatban az eseményt olyan perspektívából ábrázoljuk, hogy a patiens végső állapota kívül esik rajta. Például:

- (94) a) *A vendégek érkezésekor a kacska még sült (*meg) a sütőben.*
 b) *Péter éppen gurította be a labdát a kapuba, amikor a bíró sípolt.*

Noha a (93) és (94) alatti mondatok főmondatai célra irányuló szituációkra utalnak, a beszélő e szituációkból csupán folyamatokat ragad ki — azaz e mondatok predikátumai folyamat-predikátumok. Ennek megfelelően ige előtti pozíciójukban nem tartalmaznak igekötőt. Az olyan (elsősorban rezultatív) igekötő, mely az ige alapjelentését nem változtatja meg, hanem csupán az eredményállapotnak a patiens által való elérésére utal, ilyen esetben elmarad. Az olyan igekötő, melynek leíró tartalma is van, vagy amely megváltoztatja az ige alapjelentését, az ige mögött áll, mintegy adverbiumként. Mint KIEFER (i. m. 849—66) rámutat, az olyan célra irányuló eseményt kifejező igék, melyek jelentésében nem különíthető el a folyamatszakasz és utóállapot-szakasz, illetve, melyek nem kompozicionális jelentésűek, nem fordulhatnak elő ebben a szerkezetben — vö.

- (95) a) **János éppen ért fel a hegyre, amikor...*
 b) **A pincér javában csapta be a vendéget, amikor...*

Az olyan mondatok, melyek tehát célra irányuló folyamatot írnak le, de nem utalnak a cél elérésére, folyamatos aspektusúak. KIEFER (i. h.) a folyamatos aspektus ezen típusát korlátozott folyamatos aspektusnak, másként progresszív aspektusnak nevezi. A progresszív mondatok a folyamatos aspektusra jellemző időhatározóknak csak egy alcsoportjával, elsősorban az időpontot kifejezőkkel férnek össze.

Néhány (hétköznapi értelmében véve) célra irányuló eseményt leíró predikátum esetében az ige vagy a patiens sajátos jelentése miatt nem szükséges az igekötőt eltávolítani ahhoz, hogy határolatlan folyamat-olvasatot kapjunk. Például:

- (96) a) *A gyerekek kinéznek az iskolaudvarra.*
 b) *Misi felolvasta az újságot Pósalaky úrnak.*
 c) *A Duna belefolyik a Fekete-tengerbe.*
 d) *A jázminbokor kihajlik az utcára.*

A (96a—c) alatti mondatok olyan típusú eseményeket fejeznek ki, melyek során bizonyos értelemben célra irányuló mozgás történik (tekintetek, szavak, valamint a Duna vize haladnak adott cél irányába) — azonban, minthogy a mozgó tekinteteknek, szavaknak, illetve Duna-víznek folyamatos az utánpótlása, a cél nem határolja az eseményt, és így a cél elérése nem jelenti szükségszerűen az esemény végpontját. A (96d) nyilvánvalóan kétértelmű: célra irányuló mozgást és rögzült állapotot, statikus orientációt is kifejezhet. A (96a) és (96b) is megenged mind befejezett, mind folyamatos olvasatot, és ennek megfelelően kombinálható mind befejezett, mind folyamatos típusú időhatározóval; csupán a (96c) esetében hiányzik — pragmatikai okok folytán — a befejezett olvasat; vö.

- (97) a) *Misi ötre felolvasta az újságot Pósalaky úrnak.*
 b) *Misi délutánonként két óra hosszat felolvassa az újságot Pósalaky úrnak.*
 (98) a) *A gyerekek az óra alatt végig kinéznek az udvarra.*
 b) *A gyerekek egy pillanatra kinéznek az udvarra.*

6. Nem célra irányuló összetett eseményt kifejező mondatok. — A magyarban lehetséges egy létezést vagy térbeli helyzetet kifejező elsődleges predikátum és egy helyet kifejező másodlagos predikátum egy tagmondatba való sűrítése is. Például:

- (99) a) *A képek **kint** vannak **a kirakatban**.*
 b) *A képek **a kirakatban** vannak.*
 c) *A képek **kint** vannak.*
 (100) a) *A bérkocsi **ott** áll **a ház előtt**. (l. DEME i. m.)*
 b) *A bérkocsi **a ház előtt** áll.*
 c) *A bérkocsi **ott** áll.*
 (101) a) *Péter **ottmaradt az iskolában**.*
 b) *Péter **az iskolában** maradt.*
 c) *Péter **ottmaradt**.*
 (102) a) *Péter **bent** hagyta a számítógépét **az irodában**.*
 b) *Péter **az irodában** hagyta a számítógépét.*
 c) *Péter **bent** hagyta a számítógépét.*

Az (a) mondatváltozatokban egy *hol* kérdésre felelő proadverbium szerepel lokatív másodlagos predikátumként, mely fogalmi egységet alkot egy ige utáni tartalmas lokatív főnévi kifejezéssel. A (b) változatokban a tartalmas lokatív kifejezés került a másodlagos predikátum helyére. A (c) változatokban a proadverbium egyedül képviseli a lokatív predikátumot.

Lokatív másodlagos predikátummal elsősorban a létezést kifejező igék, illetve melléknévi predikátumok fordulnak elő (például a *van, található, tartózkodik, marad*). Szin-

tén nagyon gyakoriak e szerkezetben a LEVIN és RAPPAPORT (i. m.) által térbeli helyzetet jelentő igéknek nevezett *áll, ül, fekszik, hever* stb. Mint TEUN HOEKSTRA és RENÉ MULDER (Unergatives as copular verbs: Locational and existential predication: The Linguistic Review 7. 1990: 1—79) valamint LEVIN és RAPPAPORT (i. m.) elemzéséből kitűnik, az ilyen igék kétértelműek; van egy agentív, 'adott pozíciót (szándékosan) fenntart' jelentésük és egy non-agentív, létezését kifejező jelentésük. Lokatív másodlagos predikátummal való összekapcsolódásuk ez utóbbi jelentésüket hívja elő. (Ha lokatív predikátum nélkül jelennek meg, akkor előbbi, agentív értelmükben szerepelnek.) A *valahol tart, hagy* típusú tranzitív igék tárgyuk valahol való létezését állítják. A *talál* viszont megint csak kétértelmű: van egy 'észlel és birtokba vesz' és 'egy dolog valahol való létezését észleli' jelentése, és csak az utóbbi jelentésében kíván lokatív másodlagos predikátumot. Hasonlítsuk össze az alábbi mondatpárok tagjainak jelentését:

- (103) a) *A bérkocsi ott áll a ház előtt.*
 b) *A bérkocsi áll a ház előtt.*
 (104) a) *Péter ott találta a gyűrűt a szék alatt.*
 b) *Péter találta a gyűrűt a szék alatt (nem pedig lopta).*

A (103b) igéje azt fejezi ki, hogy a bérkocsi áll, és nem mozog; a locativus csak szabad határozóként vesz részt a mondatban. A (103a) ezzel szemben a bérkocsinak a ház előtt való elhelyezkedését állítja. Hasonlóképpen a (104b) azt fejezi ki, hogy Péter meghatározott módon szerezte a gyűrűt; a locativus csak szabad határozóként módosítja ezt az állítást. A (104a) viszont azt fejezi ki, hogy Péter azt találta, hogy a gyűrű a szék alatt van.

A (99)—(100) alatti mondatok proadverbiumának, különösen a (100a) *ott* elemének státusza régóta vitatott témája a magyar nyelvészeti szakirodalomnak — I. DEME (i. m.), KOMLÓSY (i. m.), SCHLACHTER (i. m.) és CSIRMAZ ANIKÓ—SURÁNYI BALÁZS (Is there an expletive in Hungarian? [Előadás.] First Conference on Linguistic Theory in Eastern European Languages. Szeged, 1998.). Az itt bemutatott elemzés DEME (1959) felfogásával rokon. DEME az *ott*-ot nem lexikalizálódott igekötőként írta le. (Az ilyen igekötők egy része, például *ott van, bent marad, kint tartózkodik*, valójában lexikalizálódottnak is tekinthető, hiszen még szóképzés alapjául is szolgálhat: *ottlét, bentmaradás, kinttartózkodás*). Az itt javasolt igekötőelemzés értelmében az igekötő olyan — leíró tartalom nélküli — másodlagos predikátum, melynek logikai alanya az elsődleges predikátum belső argumentuma. A fenti példák lokatív proadverbiuma eleget tesz e feltételnek: olyan lokatív másodlagos predikátum, melynek alanya a létezését vagy térbeli helyzetet kifejező elsődleges predikátum jellemzett szerepű belső argumentuma. Predikátum voltának egyik bizonyítéka, hogy pusztá főnevet nem fogad el logikai alanyául. Ha a létezését, térbeli elhelyezkedést kifejező predikátumok jellemzettje pusztá főnév, akkor ő maga jelenik meg a lokatív igekötő helyén:

- (105) a) **Péter otthagyt a kalapokat a fogason.*
 b) *Péter kalapokat hagyott a fogason.*
 (106) a) **A ház előtt ott állnak a bérkocsik.*
 b) *A ház előtt bérkocsik állnak.*

Némileg bonyolítja a helyzetet, hogy olyan példákat is találunk, melyekben az elsődleges predikátum folyamatot jelölő agentív ige, s ilyenkor a lokatív másodlagos predikátum alanya az ige agense, például:

- (107) a) *Péter fent dolgozik az emeleten.*
 b) *A gyerekek kint játszanak az utcán.*
 c) *Péter lent nyírja a fűvet az udvaron.*

Egyszerű volna az ilyen típusú mondatokat úgy elemezni, hogy bennük az ige előtti locativus nem igekötő, hanem fókuszba emelt helyhatározó. Azonban az efféle agentív igék az alábbi típusú kontextusban kívánnak lokatív proadverbiumot:

- (108) a) *Hol van Péter?*
Fent dolgozik az emeleten.
 b) *Nem láttad a gyerekeket?*
Kint játszanak az utcán.
 c) *Hol van Péter?*
Ott nyírja a fűvet az udvaron.

A kérdésekben *Péter*, illetve *a gyerekek* jellemzettként, nem agensként szerepel; s a válaszokban is mintha az összetett predikátum is statikus jelleget nyerne; mintha elsősorban a jellemzettként funkcionáló alany valahol való létezését állítaná. Azaz, mint az *áll, ül* típusú igék esetében tapasztaltuk, a lokatív másodlagos predikátum hatására az ige deskriptív tartalma háttérbe szorul, s az ige a 'van', illetve a 'meghatározott térbeli helyzetet foglal el' sajátos jelentéselemekkel dúsított szinonimájává válik.

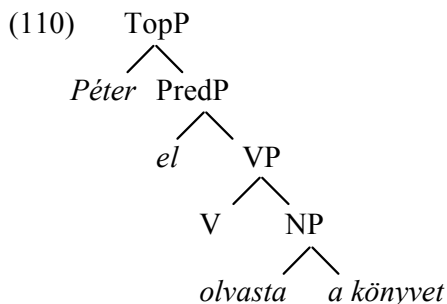
A lokatív igekötőt tartalmazó predikátumok statikus, nem célra irányuló predikátumok, és ennek megfelelően folyamatos aspektusúak; csak a folyamatos aspektusra jellemző időhatározókkal állhatnak együtt. Például:

- (109) a) *A bérkocsi legalább két óra hosszat ott állt a ház előtt.*
 b) **A bérkocsi két óra alatt ott állt a ház előtt.*

7. Az igekötő szerkezeti helye. — Az igekötők ige előtti helyét illetően többféle hipotézis született. Vitatott, hogy az ige előtti igekötő-pozíció az igés kifejezésen belül található vagy egy VP-n kívüli úgynevezett funkcionális projekcióban, ahová valamilyen logikai vagy grammatikai (például aspektuális) többletjelentés kifejezésére visszük az igekötőt. Az a tény, hogy az igekötő nemcsak a saját igéje előtt állhat, hanem egy fölérendelt ige elé is kerülhet (pl. *el akar utazni, el kell, hogy utazzon*), arra utal, hogy az igekötő ige előtti helye levezetett pozíció, mely egy funkcionális projekcióban található.

Akik úgy vélik, hogy az ige előtti igekötő egy funkcionális projekcióban foglal helyet, azok az igekötőt többnyire aspektuális operátorként értelmezik, és egy AspP kifejezés alatt helyezik el (pl. CHRISTOPHER PIÑON, Heads in the focus field. In: KENESEI ISTVÁN—PLÉH CSABA szerk., Approaches to Hungarian 4. Szeged, JATEPress, 1992. 99—122; MARCEL DEN DIKKEN, Agreement and clause union. In: É. KISS KATALIN—HENK VAN RIEMSDIJK szerk., Verb clusters in West Germanic and Hungarian. Amsterdam, John Benjamins, megjelenés alatt; és É. KISS KATALIN, The Syntax of Hungarian. Cambridge University Press, 2002.). A fentebb megvizsgált tények azonban arra utalnak, hogy az igekötő és az aspektus között nincs egyenes összefüggés. Egyrészt az igekötők (olykor ugyanazon igekötő is) mind befejezett, mind a folyamatos aspektussal együttjárhatnak. Másrészt mind a befejezett, mind az folyamatos aspektus igekötő nélküli mondatokra is jellemző lehet. (Például a keletkezést, létrehozást kifejező igekötő nélküli mondatok befejezettek.) Az igekötő aspektusjelölő funkcionális elemként való felfogása tehát nem tartható.

A rezultatív, terminatív és lokatív igeikötőknek az a közös sajátosságuk, hogy predikatív szerepűek — ezért JAN KOSTER és AD NEELEMAN hollandra kidolgozott elemzése (KOSTER, Predicate incorporation and the word order of Dutch. In: G. CINQUE, J. KOSTER, J.—Y. POLLOCK, L. RIZZI—R. ZANUTTINI szerk., Paths towards Universal Grammar. Georgetown University Press, 1994. 255—76; NEELEMAN, Complex predicates. Utrecht, OTS, 1994.) és CSIRMAZ ANIKÓ magyarra vonatkozó megoldása (Particles and phonologically defective predicates. In: É. KISS KATALIN—HENK VAN RIEMSDIJK szerk., Verb clusters in West Germanic and Hungarian. Amsterdam, John Benjamins, megjelenés alatt) nyomán azt javaslom, hogy egy predikatív kifejezés (PredP) alatt helyezzük el őket, a következőképpen:

Arra nem utalnak nyelvi tények, hogy a PredP uralta másodlagos predikátum és annak logikai alanya, a patiens a mondat levezetésének valamely szintjén egy összetevőt alkotna; a köztük lévő predikatív viszony pusztán logikai viszony, mely a mondat szerkezetében nem tükröződik.

Az ige előtti pozícióban az igeikötő vagy tartalmas főnévi kifejezés képviselte rezultatív, terminatív vagy lokatív kifejezés helyett pusztán főnévi belső argumentum (alany vagy tárgy) is megjelenhet. Minthogy a pusztán főnévi vonzat szükségszerűen predikatív értelmű, természetes, hogy számára is nyitva áll a PredP alatti predikatív pozíció. Külön tanulmányban (É. KISS, Focus as a predicate. Előadás, Symposium on Information Structure, Lundi Egyetem, 2002.) érvelek amellett, hogy a fókusz is predikatív kifejezés, egy azonosító állításnak a predikátuma, ezért a fókusz is természetes helye a PredP alatti predikatív pozíció. Az igeikötő, a pusztán főnévi vonzat és a fókusz ige előtti kiegészítő megoszlásának tehát a magyarázata, hogy mindhárman predikatív elemek, így lehetséges kitöltői az ige előtti predikatív pozíciónak.

8. Összefoglalás, predikciók. — A javasolt elemzés szerint az igeikötő olyan másodlagos predikátum, mely összetett eseményt kifejező mondatokban jelenik meg, és melynek logikai alanya az ige patiens szerepű vonzata. Az igeikötők a rezultatív, a terminatív, illetve a lokatív igeikötők osztályába sorolhatók. A rezultatív igeikötők állapotváltozást leíró mondatokban szerepelnek; a patiensnek az állapotváltozás során elért végállapotára utalnak. A terminatív igeikötők helyváltoz(tat)ást kifejező mondatokban állnak; a patiens helyváltoztatásának végpontját jelölik. A lokatív igeikötők létezését vagy térbeli helyzetet (esetleg folyamatot) kifejező mondatokban fordulnak elő; a jellemzett funkciójú szereplő helyére vonatkoznak.

Az igeikötők osztálya nagy és heterogén osztály, határai bizonytalanok, elemei történetileg is sokféle eredetűek. Bizonyára találunk olyan idioszinkretikus elemeket, idiómákat, metaforizálódott igeikötőket is, melyek nem illenek bele a felállított igeikötőosztályokba. Olyan igeikötők is vannak, melyeket igeikötősöknek jósolnánk, de történeti okok folytán

igekötő nélküliek. (Ezek esetében szokott tévedni a nyelvérzék, s mondat *bepótol-t* a *pótol* helyett, *kiértékel-t* az *értékel* helyett, *leellenőriz-t* az *ellenőriz* helyett.) Az azonban okkal feltételezhető, hogy a produktív igekötőhasználat beleillik a fentebb felállított rendszer kereteibe; azaz kikövetkeztethető, hogy mikor lesz egy, a nyelvbe újonnan bekerülő ige-nek igekötője és mikor nem, és az is, hogy mi lesz az igekötő szerepe.

Tekintsünk néhány, a számítógéphasználat körébe tartozó új igét! Ha az ige folyamatot fejez ki, mint az *internetezik*, nem lesz igekötője, l. a (111a)-t — hacsak nem látjuk el specifikus áltárggyal, azt kifejezendő, hogy az agens az internetezés által egy bizonyos utóállapotba kerül — l. a (111b)-t. Az igekötő nélküli igét nem-specifikus áltárggyal ellátva mintegy létesítő szerkezetet hozhatunk létre, mellyel azt fejezzük ki, hogy az agens létrehozott egy internetezés-eseményt — l. a (111c)-t. A nem-specifikus melléknévi áltárgy névelőtlenül, az ige előtt is megjelenhet. Ilyenkor is hiányzik az igekötő — l. a (111d)-t.

- (111) a) *Éva internetezik.*
 b) *Éva kiinternetezte magát.*
 c) *Éva internetezett egyet.*
 d) *Éva jót internetezett.*

Az *internetezik*-et mint folyamatigét lokatív igekötővel is elláthatjuk:

- (112) *Éva fent internetezik (a diákszobában).*

Ez a mondat a *Hol van Éva?* kérdésre felel, azaz, az *internetezik* ige 'meghatározott térbeli helyzetet elfoglal' jelentésmozzanata kerül előtérbe.

A célra irányuló állapotváltozást kifejező igék, mint az *ement*, *elszével*, rezultatív igekötőt vesznek fel: (113a). Azonban ha patiensük, az állapotváltozás alanya nincs kifejezve, vagy nem-specifikus pusztá főnév, akkor igekötő sem használható: (113b, c).

- (113) a) *A gép ementette, amit írtam.*
 b) *Az én gépem ötpercenként ment.*
 c) *Éppen leveleket mentek.*

A célra irányuló helyváltoz(tat)ást kifejező igék terminatív igekötővel állnak: (114a). Az igekötő ige előtti helyét maga a terminus szerepű főnévi kifejezés is elfoglalhatja, feleslegessé téve az igekötőt: (114b).

- (114) a) *Éva elemailezte a levelet (az intézetbe).*
 b) *Éva az intézetbe emailezte a levelet.*

Az olyan igék, mint a *printel*, kétértelműek: állapotváltozást és létrehozást is kifejezhetnek. Az előbbi esetben specifikus főnévi kifejezés a tárgyuk, és igekötőjük is van: (115a). Az utóbbi esetben igekötőjük nincs, tárgyuk pedig nem-specifikus főnévi kifejezés: (115b). A nem-specifikus tárgy névelőtlenül az ige előtt is állhat: (115c).

- (115) a) *Kiprintelem a kéziratot.*
 b) *Printelek neked egy példányt.*
 c) *Cikket printelek.*

A javasolt igekötőelméletből adódó predikciók tehát teljesülnek, ami az elmélet alapvető érvényessége mellett szól — ha számos részletkérdést a későbbi kutatásoknak kell is majd megválaszolniuk.

É. KISS KATALIN

Outlines of a theory of the verbal particle

The paper aims to outline a theory of the verbal particle which can predict when a Hungarian verb takes a verbal particle and when it does not. It argues that the verbal particle appears in sentences describing complex events, and it is a secondary predicate predicated of the theme argument (hence it is barred from unergative sentences with no theme). It has three subtypes: the resultative particle, predicating the resulting state of a theme undergoing a change of state; the terminative particle, predicating the resulting location of a theme undergoing a change of location, and the locative particle, predicating the location of a theme whose existence or spatial configuration is asserted. Since the subject of predication must be specific, sentences with a non-specific theme can have no particle.

KATALIN É. KISS